

18. Horosho li byt' bilingvom U. Doleshal' T. Angelovska – URL: <https://www.dw.com/ru/horosho-li-byt'-bilingvom/a-47615312>
19. American Academy of Arts and Sciences – URL: <https://www.amacad.org/publication/state-languages-us-statistical-portrait/section/10>
20. Bialystok Ellen; Sylvain Moreno; Nicola Hermanto. Linguistic and metalinguistic outcomes of intense immersion education: how bilingual? *International Journal of Bilingual Education and Bilingualism*. 2011. №15 (2). P. 131 – 145.

Kravets L.

NATIVE LANGUAGE AND BILINGUALISM

The concepts of «native language» and «bilingualism» are disclosed in the article.

Various approaches to the study of bilingualism are analyzed, the main contradictions in the interpretation of the concept itself, in the establishment of its differential features, in assessing the impact on human cognitive processes are revealed.

In the Ukrainian scientific and educational tradition, the prevailing opinion was that early bilingualism, primarily introduced through educational institutions, is an undesirable phenomenon, since it negatively affects the mastery of the native language, causes a chaotic mixture of the elements of the two languages and inhibits cognition.

The globalization processes have caused the intensive development of bilingualism, the characteristic features of which are the regular use of two or more languages, their distribution in the areas of communication and a quick transition from one language code to another, if necessary. In such conditions, it became necessary to update cognitive-interpretative models of the native language and bilingualism.

Modern psychologists and linguists studying the phenomenon of bilingualism at various universities in the world prove the cognitive advantages of natural bilingualism and multilingualism for both children and older people.

Natural bilingualism for children, in particular cases where a child in a bilingual family speaks each of his parents in his / her native language, gives grounds to indicate the presence of two native languages.

The definition of the native language in a modern multicultural environment remains important, given the need for self-identification of a person and his belonging to a particular ethnic group. This does not lose relevance in the case of two native languages, since a person can identify himself with the corresponding ethnic groups by language. The concept of “native language” remains relevant in modern linguophilosophy, since it postulates that a particular language is valuable for a particular person and ethnos.

Key words: language, native language, bilingualism, bilingual, social phenomenon, language code.

УДК 811.161.1'36-112(083.132) Ужєвич

Марчило Л. М.

ІМЕННИКОВА СЛОВОЗМІНА В РОЗМОВНИКУ ІВАНА УЖЄВИЧА «РОЗМОВА–БЄСЃДА» (НА ПРИКЛАДІ ІМЕННИКІВ ЖІНОЧОГО РОДУ)

Статтю присвячено проблемі формування іменникової словозміни в українській мові. Проаналізовано флексії іменників жіночого роду, зафіксовані в тексті двомовного розмовника XVII ст. «Розмова–Бєсѣда» Івана Ужєвича. У більшості відмінкових форм іменників жіночого роду відбито східнослов'янські морфологічні риси. Форми іменників, представлені в пам'ятці, що пізніше зазнавали закономірних фонетичних змін або впливу аналогії, продовжують уживатися в сучасних літературних мовах (українській та білоруській), їхніх говорах. Проте в тексті рукопису представлено форми, які автор уживає під впливом західнослов'янських мов.

У розмовнику вжито форми іменників жіночого роду у давальному та місцевому відмінках однини з флексією -і (и) (як в українській літературній мові), з флексією -е (як у білоруській та польській мовах), форми орудного відмінка однини з флексією -ою /-єю (як в українській та білоруській мовах), форми кличного відмінка (як в українській та польській мовах), форми іменників колишніх *-jā-основ з диспалаталізованим кінцевим приголосним основи [ц'] (як у білоруській та польській мовах), форма давального відмінка множини з флексією -омъ (як у польській мові). Флексії, які стали нормативними в літературних мовах (українській, білоруській чи польській), переважно представлені в іменниковій словозміні в діалектному мовленні цих мов. Система відмінкових форм іменників в розмовнику засвідчує складні процеси, пов'язані з формалізацією та усталенням літературних норм вживання граматичних форм у слов'янських мовах.

Ключові слова: Іван Ужєвич, розмовник, іменник, флексія, українська мова, білоруська мова, польська мова, церковнослов'янська мова.

Двомовний рукописний розмовник Івана Ужевича «Розмова-Бесѣда» – важлива пам'ятка для дослідження історії української та білоруської мов. Рукопис є перекладом-додатком популярного в Європі багатомовного розмовника антверпенського вчителя Ноеля де Берлемонта «Colloquia et dictionariolum octo linguarum» (XVI ст.), у якому наведено діалоги про побут, подорожі, торгівлю, зразки ділових документів, перелік титулів. Ліву частину рукопису автор назвав *popularis*, а праву – *sacra*.

Розмовник є першою пам'яткою, що засвідчує живу розмовну мову східних слов'ян, які жили на території, належній Речі Посполитій у XVII ст. Текст розмовника містить багато цінного матеріалу для дослідження історії формування фонетичної, лексичної та граматичної систем слов'янських мов. Аналіз граматичних форм різних частин мови дасть змогу виявити, які з них функціонували в XVII ст. і продовжують функціонувати в сучасних діалектах української та білоруської мов, а в перспективі – визначити, морфологічні особливості якого говору (чи говорів) представлені в мові пам'ятки.

Розмовник був предметом дослідження як вітчизняних, так і зарубіжних учених. Особливості мови пам'ятки висвітлено в низці статей М. Жовтобрюха [4; 5], у працях І. Білодіда [3], О. Петегірич [16], В. Передрієнка [15].

Новий етап у дослідженні пам'ятки пов'язаний з появою досліджень німецьких учених Г. Кайперта та Д. Бунчича, які в 2005 році опублікували її текст разом з латинським та польським варіантами, написали декілька наукових праць про розмовник [23; 21]. Вивченню пам'ятки присвятили окремі розвідки також зарубіжні мовознавці та історики – М. Мозер [14; 24], Н. Запольська [6], А. Стебурако [18], І. Климов [12] та ін.

Мета статті полягає в дослідженні різних відмінкових форм іменників жіночого роду та з'ясуванні їх особливостей у тексті розмовника, перекладеного Іваном Ужевичем. Це допоможе визначити, які з форм, уживаних у сучасних східнослов'янських мовах та діалектах, функціонували в розмовній мові українців і білорусів у XVII ст. Труднощі аналізу відмінкових форм іменників у тексті розмовника зумовлені дією різних чинників. Такі дослідження потребують комплексного підходу, зокрема врахування фонетичних змін, які могли відбуватися нерівномірно в просторі та часі, впливу правописної традиції, співвідношення живомовних і книжно-традиційних елементів, іншомовних впливів на літературно-писемну та розмовну мову відповідного періоду певного регіону (чи регіонів).

Серед форм іменників жіночого роду в пам'ятці зафіксовані власні і загальні назви (*Катарина* (Розмова, 97), *Маркгарита* (97), *Францій* (5); *милости* (85), *господа* (205), *улицы* (149)), назви істот та неістот (*матка* (37), *невѣста* (191), *Панна* (193), *мужатка* (193), *цоречка* (189); *свѣчи* (87), *шкода* (231), *таблица* (15), *sobota* (241), *подушку* (175)), назви абстрактних понять (*правда* (77), *вѣры* (277)), конкретних (*книга* (15), *кошулю* (183)), вживаються матеріально-речовинні іменники (*соль* (27), *воды* (29), *горчицу* (45), *поливку* (43)).

Як іменник жіночого роду в частині *sacra* вживається лексема *литра* (103).

Іменники, зафіксовані в пам'ятці, належать до різних відмін залежно від роду і типів давніх основ (*-ā- (*-jā-), *-ī-, *-ū-, *-r-). Більшість представлена формами іменників колишніх *-ā (*-jā-) основ. Іменники жіночого роду в тексті пам'ятки вживаються в різних відмінкових формах.

У формі називного відмінка однини у частині *popularis* зафіксовані форми із закінченнями *-а*, *-я*: *книга* (5), *учта* (15), *розмова* (17), *правда* (77), *згода* (119), *хороба* (139), *година* (181), *Паненка* (189), *цоречка* (189), *невѣста* (191), *Панна* (193), *могила* (193), *мужатка* (193), *сумма* (203), *шкода* (231), *господа* (233), *заплата* (237), *личба* (239), *середи* (241), *sobota* (241), *хвала* (259), *недѣля* (241), *квитанця* (283) тощо.

Іменники твердої групи мають закінчення *-а*, що походить від закінчення колишніх ā-основ: *будет мѧ стрововати матка моя* (23); *война бы устала / не была долгая* (91); *ижь тая дорога полна есть збойцовъ* (147), *голова мѧ нижеи лежит поднеси троха подушки* (179); *вдова ест* (193); *тата цѣна страшит насъ* (219). Із закінченням *-а* зафіксовані іменники в частині *sacra*: *глава*, *книга*, *година*, *Екатерина*, *бесѣда* та ін.

Іменники, які належали до *jā*-основ, переважно вживаються з флексією *-я*, хоча в деяких випадках іменники м'якої групи мають закінчення твердої: *Таблица книги* (15), *служебная праца* *ничого не кошту́еть* (211), *платница* (241). У частині *sagra* таких випадків виявлено більше: *мужатица, дѣвица / девица, вдовица, родительница, гостинница*, напр.: *не ест мужатица* (193), *гостинница же моя далече ѿ(т)сюду ёсть* (205). Таке позначення звуків відповідає написанню у старослов'янських текстах (пор. ст.-сл. *дѣвица, гостинница, вдовица, родительница*). Відповідне явище характерне й для сучасних болгарських діалектів. У говірках сіл колишніх Хасковської, Первомайської, Тополовградської, Свіленградської, Івайловградської околиць у системі консонантизму є лише тверда фонема [ц] [17, 182]. Стверділий приголосний [ц'] перед флективними голосними заднього ряду наявний у білоруській мові (*вўл'ица, вўл'ыца, ўл'ица* та ін. (ДАБМ, к. № 48)) та українських діалектах (*'вули[ц]а, зо'ви[ц]а* (АУМ, I, к. № 112), *'вули[ц]а, 'терни[ц]а* (II, к. № 98), *'вули[ц]а, 'вули[ц]у* (III, ч. 3, к. № 16)). Як твердий приголосний [ц] вимовляється в українському діалектному мовленні в північній частині лівобережно- та правобережнополіського говорів північного наріччя та в окремих говорах південно-західного наріччя (гуцульський, буковинський, подільський) [11, 315-316]. С. Бевзенко зауважував, що депалаталізований [ц'] зафіксовано в східнокарпатських говірках, наддністрянських, у західній частині подільських та південноволинських говірок української мови [2, 76]. Варто зазначити, що в польській мові диспалаталізація приголосного [с'] завершилася в XVI ст. [22, 150].

У тексті розмовника засвідчено випадки вживання іменників м'якої групи з давнім закінченням: *лечь где ест Господыни – где ест Господинова* (Розмова, 167). Відповідні форми рідко фіксувалися в староукраїнських пам'ятках, а в сучасних діалектах української мови, зокрема в галицько-буковинській групі південно-західного наріччя, флексію *-і* (*газдін'і, пустін'і*), а також *-е, -е", -и", и*, кваліфікують як фонетичний варіант флексії *-а*, внаслідок заступлення [а] голосним [е], що з'являється після м'яких приголосних та шиплячих [2, 93]. У сучасних українській та білоруській мовах уживається форма *господиня*, а в польській мові – форми з флексією *-і* (*gospodyni, bogini*).

З кінцевим твердим основи вживається слово *пра*, якому в частині *popularis* відповідає слово *война*: *война бы устала / не была долгая – пра оскудѣла бы / ищезла бы* (91). В «Етимологічному словнику української мови» зазначено, що лексема *пьяра* 'заперечення; суперечка, чвари' була запозичена зі старослов'янської, наведено відповідники: рос. *пря*, др. *пьяра* 'судовий процес, позов', стпол. *prza* 'судовий процес', чес. *pře* 'так само; спір' (ЕСУМ, IV, 618).

Іменники колишніх *ī*-основ мають флексію *-ь*: *Втората книги часть замыкает много простых словъ в повседневныхъ разговорахъ потребныхъ положонныхъ порядкомъ азбучнымъ* (17-19); у частині *sagra*: *Скрыжалъ книги* (15).

Іменники колишніх консонантних основ уживаються з такими флексіями: *есть також де и мати моя* (37), *Се убо красная девица / дщерьъ красного лица невѣста* (189). У частині *popularis* їм відповідають полонізми *матка, паненка, цоречка*.

У родовому відмінку іменники колишніх *ā*-основ мають закінчення *-ы*: *Анны* (19), *налій воды* (29), *та довѣдаюся правды* (27), *не могу дотыкаться мисы* (81), *ты ми шкоды жычишь* (107), *не могу ѿ(т)менити моей цены* (117), *чую нѣякую причину хоробы* (173), *маеш ли каризы фляндрской фарбы?* (195), *хочеш ли аксамиту ... букгрону тафты* (207). Проте іменники, основа яких закінчувалася на задньоязиковий приголосний, уживалися із закінченням *-и*: *Втората книги часть замыкает много простых словъ* (17-19), *чому? не ёси твоей поливки* (43-45), *пытаи тои овчарки* (143), *заплачу тобѣ доброю монетою золотою и справедливой ваги* (203), *хочеш ли аксамиту, ёдомашки* (207), *притомъ ласки твоеи прошу* (249). Такі закінчення характерні для білоруської мови. Флексія *-і* у твердому варіанті в сучасній українській мові може фіксуватися в західній частині південноволинських говірок [2, 93].

Іменники колишніх *jā*-основ зафіксовані з такими закінченнями: *Марии* (19), *лечь не сполнилес ми ѿбѣтницы* (129), *вступи ... напротивко з другой стороны улицы* (207), *приложимъ венць працы* (13).

Іменники колишніх *ī*-основ фіксуються із флексією *-и*: *Ктожь кгда ѣдною тылко мовою постронныхъ наций приязни доступилъ?* (9), *пилности завше прикладай* (33), *абовѣмъ то присылает тобѣ на ѿсвѣдчѣне милости* (85), *жычу тобѣ щасливой ночи* (87), *лечь не есть такой дѣбрости* (109), *Кгдабыс просил ѿ(т) мене речи бошой ваги* (269).

Такі ж закінчення мають іменники у частині сага: *години, гостини, тѣготы, вѣры; книги, юхи; милости, ноци, купли, вещи* та ін. Іменник, що належав до *ī*-основ, уживається з первинним закінченням: *желаю твоя любве* (23); *ко сему любве твоя молю* (249).

У родовому відмінку в пам'ятці вжито прийменниково-відмінкові форми, напр.: *до улицы Ломбардской* (33), *штожь то до речи?* (93), *тожь попроводиши до воды* (159), *и ѿныи занеси до господы моей* (231), *завше ма охотного и готового знаидешъ до услуги* (237); *допуро иду з школы* (25), *учиню з ѿхоты ѿ(т)че* (39), *добрѣ се мааѣтъ з ласки божой* (63), *ѿбавляюся быхмы з дороги не зблудили* (143), *иду з Франціи* (171), *прошу бога добротливого абы ты з добротливости своей завше здорового заховаль* (249), *прошу ты для милости твоей* (245-247), *и для лѣпшой вѣры имѧ моею рукою подписалемъ* (277), *што для лѣпшой вѣры подписалемъ* (281); *або принеси з рынку ѿ(т) бѣлои лилий* (53-55), *богъ ты нехай боронить ѿ(т) пригоды* (151-153), *ижъ ѧ заразъ ѿд вечери прииду* (161), *боже заховаи насъ ѿ(т) внутрной воины* (171). У складі деяких форм виступають прийменники, вживані в сучасній українській мові (*ходить ли до школы* (31)), пор.: укр. *ходить до школи*, біл. *хадзіць у школу*.

У давальному відмінку однини в тексті розмовника зафіксовано поодинокі випадки: рорш. *персонѣ* (287), сас. *Ипостаси, славѣ* (13) та ін. Можуть уживатися форми давального відмінка з прийменником *къ* (*ко*): *тожь попроводиши до воды – тогда поведеш ко водѣ* (159). Прийменник *к* в українській мові вживається дуже обмежено (у фольклорних та поетичних текстах, у північних та окремих південно-західних говорах) [1, 390], у сучасній літературній мові його кваліфікують як розмовний [10, 425].

Форми давального та місцевого відмінків однини фіксуються з різними флексіями. Іменники колишніх *ā*-основ переважно мають первинну флексію *-ѣ*: *абы ста то давало каждой персонѣ што належитъ росторопному великой росторопности чоловѣку* (287); *любо на войнѣ зостаеть* (7), *Пѧтый замыкаетъ приѧтелский мовы кгда естесь в господѣ* (17), *абовѣмъ долгосъ южъ не былъ в школѣ* (25), *ѿ способѣ пытаня ѿ дорѣзѣ з розговорами дотондѣ належачыми* (137).

У тексті пам'ятки трапляються випадки фіксації закінчення *-і* (граф. *и*) замість *-ѣ*: *Который бы ѿсми ѧзыковъ в той книзи написаныхъ не потребоваль* (5-7), *Петре не пиши заразъ по поливци абовѣмъ ѣсть нездорово* (45), *такъ тежь наимишой моей Матци ѿзнаимую* (243) та ін.), у частині сага – *-і*: *да се воздасться единой каждо Ипостаси же прилежитъ благоразумному великой мудрости человеку* (287). Проте переважають у тексті розмовника форми із закінченням *-е* (*росказалам тобѣ абысь прииоль ѿ четвертой године* (25)). У сучасній українській літературній мові відповідні форми мають флексію *-і* (*книзи, у поливці*), а в білоруській, як і в польській, – *-е* (біл. *на кнізе*; пол. *książce*). У білоруській мові іменники з основою на [k] у наголошеній позиції утворюються з флексією *-е* (*руцэ*), у ненаголошеній – *-ы* (*чайцы*) [20, 574]. У діалектному мовленні, зокрема в поліських говорах української мови, у зазначених формах у наголошеній позиції виступає дифтонг [ie], а в ненаголошеній – звук [e] (АУМ, I, к. № 187), у білоруських говорах представлені флексії *-е, -і, -ы* (ДАБМ, к. № 18, 65, 67). Отже, можна припустити, що в пам'ятці реальна фонетична риса діалекту автора рукопису відбивається спорадично.

Іменники колишніх *ā*-основ у знахідному відмінку однини мають закінчення *-у* (*brate ѿзми поливку – възми юху* (Розмова, 43), *принеси талѣрку* (45), *удели ми ту штуку мѧса* (81), *ѿ(т)дали тую мису* (87), *принеси вѧзанку дровъ* (95), *хѣчешъ куйити дѣбрую шѧпку?*

(101), *и добре ми звѣжи мою голову – и добре свѣжи главу мою* (175), *повѣжъ ѿстатнюю цѣну* (215) тощо), колишніх *я̄*-основ – закінчення *-ю* (*маѣши ли пристойную стайню* (153), *высушь кошулю мою* (183) та ін.). Іменники, основа яких закінчується на приголосний [ц], мають флексію *-у*: *принеси муштарду/горчицу* (45), *стрымаи обѣтницу* (135), *мѣлемь плат або шест разовъ валную фебру/трасцу* (139) тощо. У частині *сасга* іменники мають закінчення *-у*: *плащеницу* (145), *гостилницу* (149); *пру* (89). Іменник *свѣча* у частині *popularis* зафіксований і з кінцевим [ч], і з [ц] (як у західнослов'янських мовах), а в частині *сасга* – з приголосними, що позначалися літерою *щ*: *моя приателко загаси свѣчу – любимага моя помрачи свѣцу* (177), *гане принеси свѣцу – Иоане принеси свѣцу* (95).

Іменники колишніх *ї*-основ уживаються переважно із закінченням *-ь* (*якъ веле шацѣишь тую часть* (105), *имѣ моею рукою подписалемь притиснувши мою Печать* (277) та ін.), з флексією *-ь* (*Которую речъ сами в собѣ уважаючи не безъ великого нашего кошту* (7), *богъ нехаи даст добрую ночь* (181)), рідше зафіксовані форми без редукованого (*А: што мает за посагъ В: цноту и доброст досит ли то ест* (193), *ѡзми част цѣлюю за шест золотыхъ* (199) тощо). У частині *сасга* зафіксовані такі ж флексії: *часть* (105), *печаль* (265), *часть* (199), *вещъ* (7), *нощъ* (181).

У знахідному відмінку однини можуть уживатися різні прийменники: *в(ь)* (*жычит тобѣ здоровья и себе залецаеть в ласку твою* (85), *залецаюся яко могу наипокорней в ласку твою* (243)); *за* (*дакую тобѣ за твою добровольность* (171), *жаденъ з людей не купит за такую цѣну* (203)); *на* (*любо хочешь на вѣру албо за готовый грѡши* (231)); *надъ* (*не буду ценити надъ мѣру* (105), *лечъ заправды над слушност скупшыи естет* (203)); *презь* (*и абымъ такъ рекль презъ игру до розмаитыхъ языковъ познания приидешъ* (13), *мой конь храмлет, мнимаю ижъ уфналь презъ подкѡву зле есть вбитый албо хрыбет есть ображонныи* (151)).

В орудному відмінку однини зафіксовані закінчення *-ою* (*азали хоруетъ? якою хоробою?* (35), *такъ низко головѡю лежати не могу* (179), *заплачу тобѣ доброю монетою золотою* (203) тощо) та *-єю* (*Ктожъ добре радить або мѣстомъ або землею* (9)). Іменник *праця* у тексті розмовника має флексію твердої групи: *поневажъ ѿ оныхъ з великою працою досталь и потомъ моимъ* (255). Закінчення *-ою* / *-єю* мають іменники у зазначеній формі в українській літературній мові та більшості її говорів (південно-східні, північні, частина південно-західних) [2, 94]. У білоруській літературній мові виступають новіші закінчення *-ой* (*-ай*) / *-ей* (*-яй*) та давні *-ою* (*-аю*) / *-єю* (*-яю*), причому в сучасних граматиках на першому місці стоять нові форми. У діалектах білоруської мови вживаються паралельні форми – *сцяной* / *сцяною*, *вадой* / *вадію*, *мяжой* / *мяжію* та ін. (ДАБМ, к. №№ 69-72).

У закінченнях іменників колишніх *ї*-основ спостерігаються варіантні написання (з редукованим або без нього): *такъ палають взаѣмною ненавистю ижъ страшно* (Розмова, 171); *за помощью божою* (33), *барзо радъ за помочью божою* (75) та ін. Представлені у тексті прийменниково-іменникові форми: *за волею божою* (35), *нуже теразъ поежджаимы за ласкою и волею божою* (141), *не замыкают брамы перед девятою годиною* (149), *хиба з моею певною шкѡдою* (215-217), *з охотою приидутъ* (223) тощо.

Іменники *а̄*-, *я̄*-основ у частині *сасга* також мають флексії *-ою*, *-єю* (*страною* (9), *цѣною* (203), *землею* (9)), іменники *ї*-основ мають закінчення *-ию* (*помощию* (11), *ненавистію* (171)).

У місцевому відмінку іменники колишніх *ї*-основ мають закінчення *-и*: *Если тобѣ не пристоитъ цалую в памети мѣти научисе того що найбарзей тобѣ в уживаню будет* (11), *тылько зстѡдте з конши на жадной речи вамъ не зыйдетъ* (155). Як і в сучасній українській мові, у формі місцевого відмінка з іменниками жіночого роду різних типів основ вживаються різні прийменники: *в дорозѣ, на рѣчи*. Крім того, активно уживалися конструкції з прийменником *о* (*ѡ*): *четвертый учитъ яко кто пытатися мает ѡ дорозѣ, з иншими розмовами приателскими* (17), *ѡ первойо годинѣ* (97), *спытаймыся ту кого ѡ доброй господѣ того мѣста* (149).

Широко представлені в тексті розмовника форми кличного відмінка¹ Іменники колишніх *-ā*-основ у кличному відмінку в тексті пам'ятки вживаються із закінченням *-о*: *мога Приателко если мое ложко ест готово если ест доброе и маккое* (175), *такъ ест мога Приателко загаси свѣчу* (177), *жычу тобѣ щасливого вечера мога матко* (23), *охотне моя Пани матко* (27), *дакую сличная цорко* (181). В одному з діалогів ужито форму кличного відмінка із закінченням *-ю*: *Іоанна: Ганнусю, наложи достатечными огонь в его покою и жебы оному в жадной рѣчи потребной не сходило* (173). Слід зазначити, що в частині *popularis* поряд наведена форма **Іоанна**. У польському варіанті їй відповідає **Johanno**, у латинському – **Iohannula** (172).

У рукописі зафіксовано іменник **пані**, який в українській та білоруській мовах у XV-XVI ст. набув поширення під впливом західнослов'янських мов: *Будь ласкава пани* (123).

У частині *sacra* іменник **мати** має закінчення *-и*: *Желаю ти наслажденнаго вечера мати моя* (23), *с поспѣхомъ моя господыни мати* (27). Іменник **дъшти** (знах. в. дъштерь), що також належав до консонантних основ, у кличному відмінку має закінчення *-о*: *благодару тя Прекрасная дочеро* (181).

Іменники з колишньою основою на *-jā* зафіксовані з такими флексіями: *умилне моя родителнице* (27), *здравѣствуи господыни* (123).

Зрідка у звертаннях іменники могла бути використана форма називного відмінка, пор.:

<i>Анна ты не-</i>	<i>анно ты</i>
<i>естес весола</i>	<i>скорбна еси,</i>
<i>чему</i>	<i>почто</i>
<i>ничого не мовишь</i>	<i>ничто глаголеши</i> (67).

Отже, в розмовнику вжито форми кличного відмінка, успадковані сучасними українською та польською літературними мовами. Відповідні форми можуть уживатися в південно-західних говірках білоруської мови ([*ма́мо*], [*ма́не*], [*ва́ле*]) (ДАБМ, к. № 94) та в художній літературі. Як зауважує А. Шамота, аналізуючи спільнослов'янські явища та міжмовні відмінності в іменниковій словозміні, «у білоруській мові формальне вираження має лише клична форма іменників чоловічого роду; у іменників жіночого та спільного роду клична форма під впливом акання збіглася з формою називного відмінка» [9, 22].

У мові пам'ятки зафіксовані форми називного відмінка множини, напр.: *розмовы купецкий – бесѣды купительный* (Розмова, 17), *розмовы посполитый – бесѣды прилежащий* (151), *якожь ты Гермесь якъ речи твой идуць, добре ли досыт – Іаколиже ты Гермес како вещи твой текуць* (21).

Родовий відмінок представлений формами з різними флексіями залежно від давнього типу основ: *першая часть на осмь роздѣловъ роздѣлена ест в которыхъ семь персонъ розмовы замыкаються* (15), *много ту отправь ест* (49-51), *пойди, купи ми дванадцат таѣтовъ очка ногавиць моих поширѣлися* (185); *веле ту миль ест!* (143) та ін., де іменники колишніх *-ā*-основ мають закінчення *-ь*, *jā*-основ – *-ь*. Іменники колишніх *-j*-основ уживаються з флексією *-ий*: *кдыж ми потреба веле иныхъ речии куповати* (205), *што ся тычеть речии нашихъ* (253), а в частині *sacra* – *-ей*: *вѣдаеишь всѣхъ речий бытии дорогост – вѣдомости ти ест всѣхъ вещей быти велию цѣну* (113).

У частині *sacra* іменник **стезя** у зазначеній формі має нульову флексію (первинну): *и заключається много всегдашнихъ бесѣдованіа стѣзь, ими же в бесѣдованію поучаемся* (15-17). Слово **стезя**, що позначене в словниках ремаркою книжне, вживається в сучасній українській мові, проте у відповідній формі має закінчення *-ей* (**стезей**), вторинне, утворене за аналогією до *-j*-основ. В «Етимологічному словнику української мови» польський та білоруський відповідники не наведені (ЕСУМ, V, 406).

¹ Про форми кличного відмінка іменників у тексті пам'ятки більш докладно у статті Марчило Л. «Форми кличного відмінка в розмовнику XVII ст. «Розмова-Бесѣда» Івана Ужевича» [13].

Форми давального, орудного та місцевого відмінка множини мають закінчення, характерні для пам'яток відповідного періоду: *такъ веле потравъ. ест ижъ любо двадцатемъ персонам досыт ест* (Розмова, 73); *четвертый учитъ тако кто пытатися мает ѿ дорозѣ, з иншими розмовами приателскими – тако кто въпрошати имает ѿ пути, з иными бесѣдами всегдашними* (17), *четвертая голова ѿ способѣ пытаня ѿ дорозѣ з розмовами дотондѣ належачыми – глава четвертая ѿ нравѣ пытаня ѿ пути, з бесѣдами сѣмо прилежащими* (137); *Пистойный хлопецъ есть богъ му нехаи щастить завше в цнѣтахъ* (31), *теперь заправды грошеи не маю в рукахъ* (125). Таку ж флексію мають іменники колишніх ї-основ у місцевому відмінку множини, у яких вона з'явилася за аналогією до ā-основ: *прошу ты для милости твоей противко мнѣ абыс мѧ презъ листы увѣдомил ѿ речахъ твоихъ* (245-247). Проте в частині *sacra* можуть уживатися форми із флексією *-ехъ*: *ѿ вещей твоихъ* (247).

Виявлено в розмовнику форму іменника жіночого роду у давальному відмінку множини з флексією *-омъ*: *приложимъ венцъ працы абысмы чимъ болшимъ твоимъ наукомъ выгодили* (13). У діалектах української (*во'л[ом], 'си'н[ом]*) та білоруської (*дубѡм, лугѡм, нажѡм*) мов форми з флексією *-ом* можуть мати іменники чоловічого роду (АУМ, II, 201, 202; ДАБМ, к. № 103), а в польській мові – усіх родів. У польській літературній мові закінчення *-ом* у іменників жіночого роду з'явилося за аналогією до форм чоловічого² і нині є однією з характерних морфологічних рис польської мови. Отже, в писемній пам'ятці представлено не лише лексичні та фонетичні полонізми, а й граматичні.

Іван Ужєвич у «Граматиці словенській», подаючи зразки відмінювання іменників на А, як приклад наводить іменник чоловічого роду **староста**. У формі давального множини він подає обидві флексії (*-омъ* та *-амъ*), проте в паризькому варіанті ілюструє прикладом із закінченням *-омъ* [19, 10-11], а в арраському – з обома закінченнями, причому *-омъ* поставив на першому місці [8, 43-44].

Іменники жіночого роду з флексією *-омъ* фіксувалися й раніше. Так, у «Статуті Казимира Великого» (XV ст.) засвідчено форму **мужаткомъ** (від **мужатка** «заміжня жінка»): *мы оуставляемъ моужамъ запи(с) ро(ч)ный а оудовамъ за шесть лѣ(т), а моужа(т)комъ за дѣса(т) лѣ(т)* (ССУМ, I, 618). Цікаво, що інші іменники в наведеному реченні мають флексії *-амъ* (для іменника жіночого роду **удова** це первинна флексія, для іменника чоловічого роду **мужь** – вторинна), а запозичене із західнослов'янських мов слово (*стч. miżatka, стп. meżatka* «заміжня жінка») вживається з «чужою» флексією.

Можна припустити, що автор граматики й рукопису міг вважати форми з флексією *-омъ* для іменників з колишніми основами на ā нормативними.

Форми знахідного відмінка множини мають закінчення *-ы* (ā-основи), *-и* (jā та ї-основи): *маю тежъ доброѣ мѧсо дѡбрый рыбы и дѡбрый селедцы* (Розмова, 101), *ѧне утри свѣчи* (87), *абовѣмъ еше не вытхнол зопсовал быс ѡного внутрности* (159). Форми можуть утворюватися з різними прийменниками: *ѧ велце потребую трехъ або чтырехъ золотых на речи мнѣ потребный* (247), *которыи ми барзо прикрыи есть ве дни и в ночи* (257).

Форми множини у тексті пам'ятки заступають форми двоїни: *мой Пане чого хочешъ еше не машъ дня можешъ еше двѣ години спати пред днемъ* (183) (замість форми **двѣ годинѣ**). Уживання форми двоїни можна проілюструвати прикладом: *подобае ли ся тридцат золотыхъ за обѣдве штыце* (223). У наступному прикладі з відповідним числівником ужито форму множини: *такъ веле ценишь за обѣдве штыки?* (213).

Форми двоїни зберігаються в діалектах української мови. У північному наріччі – [дв'і ру'ц'і] (АУМ, I, к. № 274). У коментарі до карти № 274 першого тому «Атласу української мови» зазначено, що в середньопольських говірках після [ц'], [з'] у закінченні можуть виступати голосні [ie], [iə], [ə], [e¹], [e], [ê] (АУМ, I, с.55). У південно-західному наріччі

² У польській мові флексія *-om* набула поширення не лише в основах іменників колишніх *-ā*- та *-jā*-основ, але й *-ī*- та консонантних основ: «Już w okresie stpol. pojawiła się tu końcówka *-om* (z deklinacji męskiej na *-o-*), która skutecznie wyparła końcówkę *-am* w okresie *špol.*» [21, 214].

вживаються форми типу **дві ру'ці, дві 'жінці, дві д'іюці** (АУМ, II, к № 257), у південно-східному – **дві ру'ці** (АУМ, III, ч. II, к № 76), у говорах білоруської мови – **дзве (тры, чатыры) хаце** (ДАБМ, к. № 207).

Дослідники звертають увагу на продуктивність нових флексій у текстах, створених у таких слов'янських центрах писемності XV-XVI ст., як Псков, Брест, Вільно, Острог, Пересопниця, а також у Польщі й Чехії [7, 222].

Отже, система відмінкових форм іменників у розмовнику Івана Ужєвича «Розмова-Бєсѣда» засвідчує складні процеси, які відбувалися в той час і пов'язані з формалізацією та усталенням літературних норм вживання граматичних форм у слов'янських мовах. І хоча міжмовні контакти на граматичному рівні позначалися меншою мірою, ніж на інших, проте вони є важливим чинником змін у мовах.

У більшості форм іменників, зафіксованих у пам'ятці, відбито східнослов'янські морфологічні особливості, проте наявні також елементи, властиві західнослов'янським мовам, що стало можливим внаслідок взаємодії і безпосередніх контактів між носіями цих мов. При формуванні наддіалектних норм літературної мови, яка функціонувала на східнослов'янських землях у складі Речі Посполитої, виявився досить потужним вплив соціально домінантною, більш престижною в державі, особливо серед освічених верств суспільства, польської мови, що й відбилося в мові розмовника.

Дослідження процесів граматичної інтерференції між близькоспорідненими мовами у діяхронії (зокрема на матеріалі писемних пам'яток XVII ст.), взаємозв'язку між літературно-писемною мовою і говорами залишається актуальною проблемою в сучасному мовознавстві.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бєвзенко С.П. Історична морфологія української мови (Нариси із словозміни та словотвору) / С.П. Бєвзенко. – Ужгород : Закарпатське обласне вид-во, 1960. – 416 с.
2. Бєвзенко С.П. Українська діалектологія / С.П. Бєвзенко. – К. : Вища школа, 1980. – 246 с.
3. Білодід І.К. Києво-Могилянська академія в історії східнослов'янських літературних мов / І.К. Білодід. – К. : Наук. думка, 1979. – 198 с.
4. Жовтобрюх М.А. Відмінкові форми в «Розмові» XVI ст. / М.А. Жовтобрюх // Наукова спадщина мовознавця Михайла Жовтобрюха / Автор і упорядник докт. філол. наук, проф. М.І. Степаненко. – Полтава : ВАТ «Вид-во Полтава», 2007. – С.130–147.
5. Жовтобрюх М.А. Украинский разговорник XVI века / М.А. Жовтобрюх // Восточнославянское и общее языкознание. – М. : Наука. – 1978. – С. 191–197.
6. Запольская Н.Н. Розмова-Бєсѣда / Н.Н. Запольская // Вопросы языкознания. – 2007. – № 1. – С. 143–145. – Рец. на кн.: Bunčić, D. Rozmova/Besěda. Das ruthenische und kirchenslavische Berlaimont-Gesprächsbuch des Ivan Uževyč / D. Bunčić, H. Keipert. – München : Verlag Otto Sagner, 2005. – 287 s.
7. Именное склонение в славянских языках XV-XVI вв. Лингвостатистический анализ / А.С. Герд, Л.В. Капорулина, В.В. Колесов, М.П. Рускова, О.А. Черепанова / Отв.ред. Н.А. Мещерский, А.С. Герд. – Л. : Изд-во Ленинград. ун-та, 1977. – 224 с.
8. Іван Ужєвич та його «Граматика словенська» 1643, 1645 рр., або перші кроки духовної інтеграції в Європу / Дослідження з істор. комент. проф. А.П. Ярещенка. – Х., Прапор, 2006. – 256 с.
9. Історична типологія слов'янських мов / НАН України Ін-т мовознавства ім. О.О. Потебні. Ч. 2 / С.С. Єрмоленко, О.С. Мельничук, О.Б. Ткаченко, В.В. Чумак, А.М. Шамота; за ред.О.Б. Ткаченка. – К. : Довіра, 2008. – 264 с.
10. Історія української мови: Морфологія / С.П. Бєвзенко, А.П. Грищенко, Т.Б. Лукінова, В.В. Німчук, В.М. Русанівський, С.П. Самійленко. – К. : Наук. думка, 1978. – 540 с.
11. Історія української мови: Фонетика / М.А. Жовтобрюх, В.М. Русанівський, В.Г. Скляренко; Ін-т мовознав. ім. О.О. Потебні. – К. : Наук. думка, 1979. – 367 с.
12. Клімаў І.П. Навуковая публікацыя новага твора Івана Ужэвіча / І.П. Клімаў // Беларускі археаграфічны штогоднік. – Мінск, 2006 – Вып. 7. – С. 273–280. – Рец. на кн.: Bunčić, D. Rozmova/Besěda. Das ruthenische und kirchenslavische Berlaimont-Gesprächsbuch des Ivan Uževyč. / D. Bunčić, H. Keipert. – München: Verlag Otto Sagner, 2005. – 287 s.
13. Марчило Л.М. Форми кличного відмінка в розмовнику XVII ст. «Розмова-Бєсѣда» Івана Ужєвича / Л.М. Марчило // Науковий часопис НПУ ім. М. П. Драгоманова. Серія 10. Проблеми граматики і лексикології української мови : Зб. наук. праць. Вип. 12. – К., 2015. – С. 216-222.
14. Мозер М. Чи «Розмова – Бєсѣда» Івана Ужєвича написана під впливом польських зразків? / М. Мозер // Писемні пам'ятки: сучасне прочитання / Відп. ред. Г. Дидик-Меуш. – Львів: Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2011. – С. 16–27.

15. Передрієнко В. А. Українська і церковнослов'янська лексика в «Розмові» – рукописному розмовнику другої половини XVI ст. / В. А. Передрієнко // *Magisterium. Мовознавчі студії*. – 2013. – Вип. 50. – С. 64-68. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Magisterium_mov_2013_50_16.
16. Петегірич О. Морфологічні особливості українського розмовника кінця XVI ст. / О. Петегірич // *Українська філологія: школи, постаті, проблеми: 36. наук. праць Міжнар. наук. конфер., присвяч. 150-річчю від дня заснування кафедри української словесності у Львівському ун-ті*. – Ч. II. – Львів: Світ, 1999. – С. 52–55.
17. Попова Т.В. Системы твердых и мягких согласных фонем в современных болгарских диалектах / Т.В. Попова // *Общеславянский лингвистический атлас. Материалы и исследования*. 1968 / Отв. ред. Р. И. Аванесов. – М.: Наука, 1968. – С.180-210.
18. Стебурако А.Н. «Розмова/Беседа» (к вопросу о происхождении рукописи И. Ужевича «Розмова/Беседа. Recueil des différents usages entres entre la dialecte vulgaire pour la parfaite connaissance de la langue») // *Studia Historica Europae Orientalis. Исследования по истории Восточной Европы*. Науч. сб. Вып. 1. / Отв. за вып. Т.Е. Янчук. – Минск: «Издательский центр БГУ», 2008. – С. 227-233.
19. Ужевич І. Граматика слов'янська [Текст] / І. Ужевич; Підгот до друку І.К. Білодід, Є.М. Кудрицький. – К.: Наук. думка, 1970. – 112 с. – Режим доступу: <http://litopys.org.ua/uzhgram/uz.htm>
20. Языки мира: Славянские языки / РАН. Институт языкознания; Ред. колл.: А.М. Молдован, С.С. Скорвид, А.А. Кибрик и др. – М.: Academia, 2005. – 656 с.
21. Bunčić D. Die ruthenische Schriftsprache bei Ivan Uževyč unter besonderer Berücksichtigung der Lexik seines Gesprächsbuchs Rozmova/Besěda Mit Wörterverzeichnis und Indizes zu seinem ruthenischen und kirchenslavischen Gesamtwerk / D. Bunčić. – München: Verlag Otto Sagner, 2006. – 592 s.
22. Długosz-Kurczabova K. Gramatyka historyczna języka polskiego / K. Długosz-Kurczabova, S. Dubisz. – Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, 2006. – 580 s.
23. Keipert H. «Rozmova / Besěda» Das Gesprächsbuch Slav № 7 der Bibliothéque nationale de France / H. Keipert // *Zeitschrift für Slavische Philologie*. Band 60. Heft 1. 2001. – S. 9–40.
24. Mozer M. «Розмова – Беседа» / M. Mozer // *Wiener Slavistisches Jahrbuch*. Band 52/2006. – Wien, 2006. – S. 249–251. – Рец. на кн.: Bunčić, D. Rozmova/Besěda. Das ruthenische und kirchenslavische Berlaimont-Gesprächsbuch des Ivan Uževyč / D. Bunčić, H. Keipert. – München: Verlag Otto Sagner, 2005. – 287 s.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ І ЇХ УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

- АУМ – Атлас української мови : в 3 т. / НАН України, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні; [редкол.: І. Г. Матвіяк (голова) та ін.]. – К.: Наук. думка, 1984-2001.
- ДАБМ – Діялекталагічний атлас беларускay мовы / Пад рэд. Р.І. Аванесава, К.К. Крапівы, Ю.Ф. Мацкевіч. – Мінск: Выд-ва Акадэміі навук БССР, 1963. – 976 с.
- ЕСУМ – Етимологічний словник української мови : у 7 т. / Голов. ред. О.С. Мельничук. – Т. I–VI. – К.: Наук. думка, 1982–2012.
- Розмова – Rozmova/Besěda. Das ruthenische und kirchenslavische Berlaimont-Gesprächsbuch des Ivan Uževyč / D. Bunčić, H. Keipert. – München: Verlag Otto Sagner, 2005. – 287 s.
- ССУММ XIV–XV – Словник староукраїнської мови XIV–XV ст. / За ред. Л.Л. Гумецької, Д.Г. Гринчишина. – Т. I–II. – К.: Наук. думка, 1977–1978.

REFERENCES

1. Bevzenko S.P. Istorychna morfolohiia ukrainkoï movy (Narysy iz slovozminy ta slovotvoru) / S.P. Bevzenko. – Uzhhorod: Zakarpatske oblasne vyd-vo, 1960. – 416 s.
2. Bevzenko S.P. Ukrainska dialektolohiia / S.P. Bevzenko. – K.: Vyshcha shkola, 1980. – 246 s.
3. Bilodid I.K. Kyievo-Mohylianska akademiia v istorii skhidnoslov'ianskykh literaturnykh mov / I.K. Bilodid. – K.: Nauk. dumka, 1979. – 198 s.
4. Zhovtobriukh M.A. Vidminkovi formy v «Rozmovi» XVI st. / M.A. Zhovtobriukh // *Naukova spadshchyna movoznavtsia Mykhaila Zhovtobriukha / Avtor i uporiadnyk dokt. filol. nauk, prof. M.I. Stepanenko*. – Poltava: VAT «Vyd-vo Poltava», 2007. – S.130–147.
5. Zhovtobryuh M.A. Ukrainskij razgovornik XVI veka / M.A. Zhovtobryuh // *Vostochnoslavjanskoe i obshee yazykoznanie*. – M.: Nauka. – 1978. – S. 191–197.
6. Zapolskaya N.N. Rozmova-Besěda / N.N. Zapolskaya // *Voprosy yazykoznanija*. – 2007. – № 1. – S. 143–145. – Rec. na kn.: Bunčić, D. Rozmova/Besěda. Das ruthenische und kirchenslavische Berlaimont-Gesprächsbuch des Ivan Uževyč / D. Bunčić, H. Keipert. – München: Verlag Otto Sagner, 2005. – 287 s.
7. Imennoe sklonenie v slavyanskykh yazykah XV-XVI vv. Lingvostatisticheskij analiz / A.S.Gerd, L.V.Kaporulina, V.V.Kolesov, M.P.Ruskova, O.A.Cherepanova / *Otv.red. N.A.Mesherskij, A.S.Gerd*. – L.: Izd-vo Leningrad. un-ta, 1977. – 224 s.
8. Ivan Uzhevych ta yoho «Hramatyka slovenska» 1643, 1645 rr., abo pershi kroky dukhovnoi intehratsii v Yevropu / *Doslidzhennia z istor. koment. prof. A.P.Yareshchenka*. – Kh., Prapor, 2006. – 256 s.
9. Istorychna typolohiia slov'ianskykh mov / NAN Ukrainy In-t movoznavstva im. O.O. Potebni. Ch.2 / S.S.Yermolenko, O.S.Melnichuk, O.B. Tkachenko, V.V. Chumak, A.M.Shamota; za red. O.B. Tkachenka. – K.: Dovira, 2008. – 264 s.

10. Istoriiia ukrainskoi movy: Morfolohiia / S.P. Bevzenko, A.P. Hryshchenko, T.B. Lukinova, V.V. Nimchuk, V.M. Rusanivskiy, S.P. Samilenko. – K. : Nauk. dumka, 1978. – 540 c.
11. Istoriiia ukrainskoi movy: Fonetyka / M. A. Zhovtobriukh, V. M. Rusanivskiy, V. H. Skliarenko; In-t movoznav. im. O. O. Potebni. – K. : Nauk. dumka, 1979. – 367 c.
12. Klimař I.P. Navukovaya publikacyya novaga tvora Ivana Uzhevicha / I.P. Klimař // Belaruski arheagrafichny shtogodnik. – Minsk, 2006 – Vyp. 7. – S. 273–280. – Rec. na kn.: Bunčić, D. Rozmova/Besěda. Das ruthenische und kirchenslavische Berlaimont-Gesprächsbuch des Ivan Uževyč. / D. Bunčić, H. Keipert. – München: Verlag Otto Sagner, 2005. – 287 s.
13. Marchylo L.M. Formy klychnoho vidminka v rozmovnyku XVII st. «Rozmova-Besěda» Ivana Uzhevycha / L.M. Marchylo // Naukovyi chasopys NPU im. M. P. Drahomanova. Seriiia 10. Problemy hramatyky i leksykolohii ukrainskoi movy: Zb. nauk. prats. Vyp.12. – K., 2015. – S. 216-222.
14. Mozer M. Chy «Rozmova – Besěda» Ivana Uzhevycha napysana pid vplyvom polskykh zrazkiv? / M. Mozer // Pysemni pam'iatky: suchasne prochyttannia / Vidp. red. H. Dydyk-Meush. – Lviv: In-t ukrainoznavstva im. I. Kryp'iakevycha NAN Ukrainy, 2011. – S. 16–27.
15. Peredriienko V. A. Ukrainska i tserkovnoslov'ianska leksyka v «Rozmovi» – rukopysnomu rozmovnyku druhoi polovyny XVI st. / V. A. Peredriienko // Mahisterium. Movoznavchi studii. – 2013. – Vyp. 50. – S. 64-68. – Rezhym dostupu: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Magisterium_mov_2013_50_16.
16. Petehyrych O. Morfolohichni osoblyvosti ukrainskoho rozmovnyka kintsia XVI st. / O. Petehyrych // Ukrainska filolohiia: shkoly, postati, problemy: Zb. nauk. prats Mizhnar. nauk. konfer., prysviach. 150-richchiu vid dnia zasnuvannia kafedry ukrainskoi slovesnosti u Lvivskomu un-ti. – Ch. II. – Lviv : Svit, 1999. – S. 52–55.
17. Popova T.V. Sistemy tverdyh i myagkih soglasnyh fonem v sovremennyh bolgarskih dialektah / T.V. Popova // Obshe-slavyanskij lingvisticheskij atlas. Materialy i issledovaniya. 1968 / Otv. red. R. I. Avanesov. – M. : Nauka, 1968. – S.180-210.
18. Steburako A.N. «Rozmova/Beseda» (k voprosu o proishozhdenii rukopisi I. Uzhevicha «Rozmova/Beseda. Recueil des différences usages entres entre la dialecte vulgaire pour la parfaite connaissance de la langue») // Studia Historica Europae Orientalis. Issledovaniya po istorii Vostochnoj Evropy. Nauch. sb. Vyp. 1. / Otv. za vyp. T.E. Yanchuk. – Minsk: «Izdatskij centr BGU», 2008. – S.227-233.
19. Uzhevych I. Hramatyka slov'ianska [Tekst] / I.Uzhevych ; Pidhot do druku I.K. Bilodid, Ye.M. Kudrytskyi. – K. : Nauk. dumka, 1970. – 112 s. – Rezhym dostupu: <http://litopys.org.ua/uzhgram/uz.htm>
20. Yazyki mira: Slavyanskije yazyki / RAN. Institut yazykoznaniiya; Red. koll.: A.M.Moldovan, S.S.Skorvid, A.A.Kibrik i dr. – M. : Academia, 2005. – 656 s.
21. Bunčić D. Die ruthenische Schriftsprache bei Ivan Uževyč unter besonderer Berücksichtigung der Lexik seines Gesprächsbuchs Rozmova/Besěda Mit Wörterverzeichnis und Indizes zu seinem ruthenischen und kirchenslavischen Gesamtwerk / D. Bunčić. – München : Verlag Otto Sagner, 2006. – 592 s.
22. Długosz-Kurczabova K. Gramatyka historyczna języka polskiego / K. Długosz-Kurczabova, S. Dubisz. – Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, 2006. – 580 s.
23. Keipert H. «Rozmova / Besěda» Das Gesprächsbuch Slav № 7 der Bibliothèque nationale de France / H. Keipert // Zeitschrift für Slavische Philologie. Band 60. Heft 1. 2001. – S. 9–40.
24. Mozer M. «Rozmova – Besěda» / M. Mozer // Wiener Slavistisches Jahrbuch. Band 52/2006. – Wien, 2006. – S. 249–251. – Rec. na kn.: Bunčić, D. Rozmova/Besěda. Das ruthenische und kirchenslavische Berlaimont-Gesprächsbuch des Ivan Uževyč / D. Bunčić, H. Keipert. – München: Verlag Otto Sagner, 2005. – 287 s.

LIST OF SOURCES AND THEIR ABBREVIATIONS

- AUM – Atlas ukrainskoi movy : v 3 t. / NAN Ukrainy, In-t movoznavstva im. O. O. Potebni; [redkol.: I. H. Matviiias (holova) ta in.]. – K. : Nauk. dumka, 1984-2001.
- DABM – Dyyalektalagichny atlas belaruskaj movy / Pad red. R.I. Avanesava, K.K. Krapivy, Yu.F. Mackevich. – Minsk : Vyd-va Akademii navuk BSSR, 1963. – 976 s.
- ESUM – Etymolohichni slovnyk ukrainskoi movy : u 7 t. / Holov. red. O.S. Melnychuk. – T. I–VI. – K. : Nauk. dumka, 1982–2012.
- Rozmova – Rozmova/Besěda. Das ruthenische und kirchenslavische Berlaimont-Gesprächsbuch des Ivan Uževyč / D. Bunčić, H. Keipert. – München : Verlag Otto Sagner, 2005. – 287 s.
- SSUMM XIV–XV – Slovnyk staroukrainskoi movy XIV–XV st. / Za red. L.L. Humetskoi, D.H. Hrynchshyna. – T. I–II. – K. : Nauk. dumka, 1977–1978.

Marchylo L.

THE DECLENSION OF NOUNS IN THE PHRASEBOOK OF IVAN UZHEVYCH «ROZMOVA-BESĚDA» (ON THE EXAMPLE OF FEMININE NOUNS)

The article is devoted to the problem of the formation of nouns in the Ukrainian language. Inflections of feminine nouns is analyzed in the text of the bilingual phrasebook of the XVII century Ivan Uzhevich's «Rozmova-

Besēda». Eastern Slavic morphological features are fixed in the most of cases forms of feminine nouns. Noun forms continue to be used in the modern literary languages (Ukrainian and Belarusian), their dialects. However, the author of the manuscript uses forms were influenced by Western Slavic languages.

The forms of feminine nouns in the dative and localive cases of singular with flexion -i (u) (as in Ukrainian literary language), with flexion -e (as in Belarusian and Polish), forms of vocative case (as in Ukrainian and Polish languages), forms of nouns (*-jā-base) with dispalatized finite consonantal basis [ʉ'] (as in Belarusian and Polish), a form of dative plural with flexion -омъ (as in Polish) are used in the phrasebook. Inflections that have become normative in literary languages (Ukrainian, Belarussian or Polish) are predominantly represented at the declension of nouns in the dialects of these languages. The system of cases forms of nouns in the phrasebook witness the processes involved in formalizing and establishing literary norms of using grammatical forms in Slavic languages.

Key words: Ivan Uzhevych, phrasebook, noun, inflection, Ukrainian language, Belarusian language, Polish language, Church Slavonic.

УДК 811.161.2'367.626

Матвійчук Т. П., Житар І. В.

ВКАЗІВНІ ЗАЙМЕННИКИ У ФУНКЦІЇ КОРЕЛЯТІВ АНАФОРИЧНИХ КОНСТРУКЦІЙ

У статті розглянуто роль вказівних займенників у реалізації текстової категорії зв'язності. Схарактеризовано спосіб оформлення анафоричних зв'язків і дейктичної вказівки за участі демонстративів. Окреслено умови, коли вказівні займенники можуть функціонувати у тексті як автономні та неавтономні форми. Виокремлено антецеденти субстантивних вказівних займенників: одиниці непередикативної природи, одиниці предикативного статусу та поліпередикативні структури. Проаналізовано стилістичне навантаження вказівних займенників паралельно із виконанням функції реалізаторів текстової категорії зв'язності.

Ключові слова: вказівні займенники, субстантивні демонстративи, категорія зв'язності, анафора, антецеденти, займенниковий корелят.

Дослідження текстотвірного рівня реалізації функцій мовних одиниць набуває все більшої актуальності, а функціональний підхід до аналізу мовних явищ посилюється, що пояснюється загальною тенденцією до встановлення зв'язку мовних явищ із дійсністю. З огляду на це, важливим є визначення функції кожного елемента в побудові цілісного синтаксичного утворення.

До найуживаніших мовних одиниць, що виступають як текстотвірні компоненти, належать прономінативні слова, які розглядаються у різних аспектах. Питання ролі займенників у текстотвірних процесах порушуються в роботах В. Таран [11], О. Селіванової [10], Л. Мацько, О. Мацько [7], С. Лазаренко [4], Л. Лосєвої [5], І. Дудко [1], М. Плющ [8] та ін. Але незважаючи на давність займенникової «проблеми» та тривалість її дослідження, не було спроби розглянути специфічні функції вказівних займенників у процесі творення зв'язного тексту.

Таким чином, **актуальність** статті вмотивована потребою комплексного аналізу займенникової реалізації текстової категорії зв'язності та необхідністю визначення специфіки використання вказівних займенників у функції корелятів анафоричних конструкцій.

Призначенням вказівних займенників (демонстративів) є вказівка “на предмети, ознаки предметів, їх кількість” [8, 294]. Дослідники кваліфікують демонстративи як “основний спосіб оформлення анафоричних зв'язків і дейктичної вказівки” [6, 115]. Функції демонстративів характеризуються значною різноманітністю і виступають надзвичайно важливими для мови. Їх використання дає мовцеві змогу виділяти будь-який об'єкт з ряду однорідних і зосереджувати на ньому увагу співрозмовника. Увага співрозмовника може бути звернута на те, про що говоритиметься в наступному контексті (катафорична функція), або ж вона може спрямовуватися на те, про що мова йшла раніше, шляхом відсилання до нього (анафорична функція). Вказівні прономінативи належать до числа найбільш вживаної